

ROD, DOM IN PRVO ŠOLANJE PISATELJA IVANA TAVČARJA

Ivan Tavčar spada s svojevrstno široko naravo in s svojim razgibanim delovanjem na najrazličnejših, za razvoj slovenskega naroda odločilnih in za odobravanje ali za kritiko najbolj izpostavljenih mestih javnega, predvsem kulturnega in političnega udejstvovanja, med najbolj markantne osebnosti slovenske kulture in politične zgodovine. Od priprav na svoje vsenarodno delo, ki segajo tja na prelom šestdesetih in sedemdesetih let preteklega stoletja, v njegova zadnja gimnazijska in vsa visokošolska leta, ter od prvih korakov na to pot v drugi polovici sedemdesetih let pa preko kulturno, politično in gospodarsko najbolj pestrega razdobja slovenske zgodovine osemdesetih in devetdesetih let, preko preloma stoletij v razburkana prva desetletja dvajsetega stoletja do še vedno aktivne visoke starosti tisoč devet sto osemnajstega in naslednjih let, tja na prag svoje smrti, je bil Ivan Tavčar osebnost, ki je razvoj dogodkov na Slovenskem ali vodila ali bila njih iniciator in povzročevalec, vseskozi pa progresivni ali konservativni bližnji zainteresirani sodelavec in ocenjevalec rezultatov kulturnega in političnega razvoja s svojega svetovnonazorskega gledišča in družbenega položaja. Kot takšna kličeta vsa njegova življenjska pot in delo po temeljiti in kritični monografski obravnavi, ki bi ob upoštevanju vseh biografskih podrobnosti, ob razčlenitvi in analizi leposlovnega ustvarjalnega dela ter ob osvetlitvi in ocenitvi njegovega gospodarskega in političnega delovanja — pozitivnega in negativnega — pravilno in pravično pokazala pravi in popolni lik Ivana Tavčarja človeka, literata in politika.

Za razjasnitev problematike Tavčarjevega življenja in dela je bilo v času do zadnje vojne in med njo storjenega prav malo: kolikor pa je bilo, nosi vse bolj ali manj pečat enostranskosti. Študijo o njem so pričele sicer liberalne revije, ki jim je bil idejni somišljenik in leposlovni sodelavec, obljubljeni že zelo zgodaj.¹ Toda obljube so ostale samo obljube, slovenska javnost pa kljub temu, da je preteklo že trideset let od pisateljeve smrti in da smo praznovali že stoletnico njegovega rojstva, razen omemb v literarnozgodovinskih priročnikih, priložnostnih člankov in sličnega, o njem še ni dobila sintetične študije ali nečesa, kar bi resno težilo k temu cilju. Poleg poročil in ocen ob izidu posameznih zvezkov prve² in druge³ izdaje njegovih del je bilo o Tavčarju časovno strnjeno napisanega največ ob njegovi sedemdesetletnici⁴ in ob smrti⁵, toda še to v glavnem v dnevnem časopisju, medtem ko vodilna slovenska predvojna literarna revija Ljubljanski Zvon, ki ji je bil Tavčar ustanovitelj, dolgoletni sodelavec in urednik, ni poleg častitke k jubileju⁶ in osmrtnice⁷ prinesla o njem, o njegovem življenju in delu, niti vrstice; napovedana Tavčarjeva številka Ljubljanskega Zvona⁸

ni nikoli izšla. Obširneje se je o Tavčarju razpisal, obsojajoč ga s svojega ozkega verskega moralnega in dogmatičnega stališča, dr. Mahnič v Rimskem katoliku,⁹ Miran Jare v daljši časopisni študiji ob njegovi smrti v Slovenskem Narodu¹⁰ in dr. Ivana Prijatelj v uvodih in opombah k svoji izdaji Tavčarjevih Zbranih spisov.¹¹ Ti zadnji predstavljajo, kljub nepopolnosti in nekaterim netočnostim kot dovršena literarnozgodovinska in estetska analiza Tavčarjevih del, vplivov nanj, šolanja in umetniškega ustvarjanja, osnovo za vsako nadaljnje raziskovanje Tavčarja-literata. O Tavčarjevem življenju in političnem delu pa je bilo razen intervjuja Izidorja Cankarja s pisateljem¹² raziskanega in znanega zelo malo, skoraj da ničesar.

V letih po zadnji vojni je zanimanje za Tavčarja ter raziskovanje njegovega življenja in dela stopilo dobršen korak naprej. Med ponatisi njegovih del¹³ ter poleg poročil, ki so jih spremljala¹⁴ in člankov ob stoletnici pisateljevega rojstva,¹⁵ je zlasti pomembno izdajanje Tavčarjevega Zbranega dela v zbirki slovenskih klasikov in v redakciji dr. Marje Boršnikove. Tukaj ob genezi posameznih leposlovnih del zbrane številne in izčrpne opombe so bogat vir za monografijo o Tavčarju, ki jo pričakujemo v zaključni knjigi Zbranega dela. Kot gradivo za tak namen naj služi tudi sledeči koncept prikaza Tavčarjevega rodu ter doma in prvega šolanja v Poljanah.¹⁶

ROD

Rod pisatelja Ivana Tavčarja, ki po dosedanjih dognanjih izvira iz Poljanske doline, mora biti eden najstarejših kmečkih rodov na ozemlju škofjeloškega gospostva freisinških škofov. Po doslej pregledanih virih, ki predstavljajo le manjši del bogatega arhivalnega gradiva za proučevanje te upravne enote,¹⁷ sega Tavčarjev rod daleč v 16. stoletje.¹⁸ Že v tem času zasledimo na ozemlju loškega gospostva dve veji Tavčarjev: eno v Selški in drugo v Poljanski dolini, ki sta se morali razviti povsem ločeno in v tem času tudi še nista mogli imeti medsebojnih zvez. Selški Tavčarji, na katere naletimo v županiji Stirpnik (leta 1579, 1604, 1610, 1639),¹⁹ v Železnikih (leta 1580),²⁰ v županiji Selca (leta 1582, 1583),¹⁹ na Jamniku in Podbelici (leta 1626), v Bukovščici in na Knapih (leta 1633) ter v Ševljah (leta 1636), so bili sprva rudarji in železarji,²⁰ manjši rovtarji in bajtarji.¹⁹ Izrazito kmečki živelj Tavčarjevega rodu prihaja v to dolino šele z doselitvijo poljanske veje Tavčarjev v Praprotno, Lušo, Rovt, Stirpnik, Dolenjo vas, Bukovico in Selca v drugi polovici 17. stoletja in pozneje.²⁰

Iz približno istega časa ali za nekaj desetletij poprej izvirajo podatki o prvih omembah Tavčarjev v Poljanski dolini. V županiji Oselica, ki je bila kolonizirana nekako sredi 16. stoletja in ustanovljena okrog leta 1560,²¹ je bil v letih 1568, 1579, 1582 in 1583 župan neki Franc Tavčar, v letih 1599 do 1602 pa neki Pankrac Tavčar.¹⁸ Toda med njima in med najstarejšim, s pomočjo matičnih knjig župnije Poljane²² dognanim pisateljevim prednikom Jernejem Tavčarjem ne moremo preko vseh Tavčarjev, ki so v prvi poljanski krstni knjigi vpisani kot starši ali krstni botri in botrice, dognati nobene zveze. Težava je tudi v tem, ker moremo zaradi nečitljivosti in nepopolnih zapisov z zanesljivostjo zasledovati glavno vejo rodu pisatelja Ivana Tavčarja samo nazaj do leta 1695 in ker pričenjajo označbe cerkvenih podružnic ob zapisih šele z letom 1701, tako da je vsaka orientacija med imeni, ki so zelo pogosto enaka, tvegana in nezanesljiva.

Prvi vpisi rodbinskega imena Tavčar datirajo v šestdeseta leta 17. stoletja. Vpisani so bili kot roditelji otrok ali kot krstni botri in botrice. Kot prvi je vpisan neki Marko Tavčar (Marcus Thauzhar), ki je bil dne 28. IV. 1660 krstni boter Urbanu, sinu Marka in Jere Lavtar (Gertrude Lautar). Omenjeni Marko nastopa kot boter pozneje še večkrat ali sam (28. IV. in 14. XI. 1660, 19. IX. 1662) ali skupaj s svojo ženo Anjo (25. III. 1667). Kot botri in botrice so vpisani v prvi poljanski krstni knjigi še sledeči Tavčarji: Alenka (od leta 1660 dalje), Gregor (od leta 1661), Helena iz soseske sv. Brikcija s Četene ravani (od leta 1661), Janez iz soseske sv. Egidija v Javorjih (od leta 1661), Maruša iz soseske sv. Jurija na Volči (od leta 1661), Neža iz soseske sv. Egidija v Javorjih (od leta 1662), Jera iz soseske sv. Volbenka na Logu (od leta 1663), Jakob iz soseske sv. Jurija na Volči (od leta 1669) in Katarina iz soseske sv. Brikcija na Četeni ravani (od leta 1674). Kot starši pa si sledijo: Jurij in Jera otrokom Uršuli (leta 1660), Andreju (leta 1662) in Marku (leta 1664); Janez in Maruša otrokoma Agati (leta 1661) in Boštjanu (leta 1664); Janez in Neža iz soseske sv. Egidija v Javorjih otrokom Gregorju (leta 1661), Jakobu (leta 1663), Matevžu (leta 1668) in Florijanu (leta 1671); Lovrenc in Helena sinu Štefanu (leta 1666) ter Jakob in Ana sinovoma Primožu (leta 1669) in Boštjanu (leta 1677). Toda nobeno izmed navedenih imen in nobena znana soseska nam na eni strani ne more vzpostaviti zveze z obema županoma županije Oselica Francem in Pankracijem Tavčarjem iz časa pred letom 1600, na drugi strani pa je samo med botrami omenjena Katarina v direktni zvezi z Jernejem Tavčarjem, s prvim iz nepretrgane verige glavne veje rodu pisatelja Tavčarja.

Priimek Tavčar je zlasti v prvih matičnih knjigah pisan na zelo različne načine: Thauzhar, Thautšher, Tautzher, Thauzharzha, Thauzharin, Thautšherin, Thautšheriza, — kakor je pač domačin dušni pastir skušal svojim slovenskim ušesom tuje zvoneče ime po običajih nemške grafike čim verneje in pravilneje zapisati.²³ O izvoru imena sta bili doslej postavljeni dve nasprotujoči si trditvi. Prva, ki pravi, da je Tavčar doseljenec iz Davče,²⁴ in druga, da je Tavčar enako Deutscher.²⁵ Če upoštevamo, da je bilo rodbinsko ime Tavčar ob času prvih omemb v Poljanski dolini razširjeno že tudi drugje in ne samo v mejah loškega gospostva,²⁶ da se je celo na njegovem območju razvilo na dveh povsem ločenih mestih, v Selški in Poljanski dolini, še pred kolonizacijo Davče, ki je polagoma, posamično šele sledila kolonizaciji županije Oselica (od leta 1560 dalje), ji bila prvotno podrejena, pozneje odcepljena od nje in šele v drugi polovici prvega desetletja 17. stoletja priznana kot samostojna upravna enota,²⁷ če dodamo še antropološki očrt pisatelja Ivana Tavčarja, ki je odkril na njem Retoromanom, Tirolcem in nekaterim drugim alpskim plemenom slične črte,²⁸ in razna druga dejstva²⁵ — izgubi trditve, da je Tavčar doseljenec iz Davče, vso veljavo. Ime Tavčar je po vsej verjetnosti poimenovanje za tujca, nedomačina Nemca, ki so se, predvsem Korošci, začeli priseljevati še pred letom 1160 na ozemlje spodnjega toka Poljanščice in se ob njem navzgor posamično širili v notranjost doline, ali pa so prišli od zahoda, s tolminske strani, od koder je bil dotok doseljencev zlasti močan ob naselitvi oseliške županije.²⁹

Prvi, ki moremo zanj z gotovostjo reči, da spada k prednikom Ivana Tavčarja, je že omenjeni *Jernej Tavčar*. Vendar za tega pradedu pisateljevega pradedu ni bilo mogoče ugotoviti ne rojstnega ne smrtnega datuma. Še prej kot on sam se pojavi v poljanskih matičnih knjigah njegova žena *Katarina* 28. VII. 1674 kot botra *Maruši*, hčeri *Andreja* in *Alenke Vidic*. in 1. I. 1675 kot botra *Neži*, hčeri *Matije* in *Margarete Mrak*. Po teh vpisih sodeča se morala *Jernej in Katarina Tavčar poročiti pred julijem 1674*. Pod sosesko sv. Brikcija na Četeni ravani so se jima rodili štiri otroci: sinova *Martin* 8. XI. 1678, ki je umrl kot otrok 5. IV. 1691, in *Andrej* 16. XI. 1681, ki je nadaljeval direktno linijo rodu, ter hčeri *Jera* 19. II. 1686 in *Lucija* 25. X. 1688.

Naslednji nosilec rodu je bil ded pisateljevega pradedu *Andrej Tavčar*, ki je bil rojen 16. XI. 1681 kot drugorojenec in drugi sin *Jerneja* in *Katarine*. Dne 11. II. 1705 se je poročil z *Margareto*, ki ji ne vemo deklinškega priimka, in imel z njo devet otrok. Prva je bila hčerka *Katarina*, rojena 25. XI. 1704. Drugi, sin *Jurij*, rojen 15. IV. 1707, se je 12. II. 1730 poročil z neko *Marušo* in imel v zakonu z njo pod sosesko sv. Križa na Brdih osem otrok. Tretjerojeni *Mihael*, rojen 24. IX. 1709, se je poročil dvakrat: v prvem zakonu (18. X. 1733) mu je žena *Lucija* rodila štiri otroke, v drugem (26. VII. 1744) pa druga žena *Uršula Demšar* osem otrok. S svojo številno družino je živel na Četeni ravani v hišah št. 5 in 6, kjer je 28. VI. 1776 umrl. Četrti otrok *Andreja Tavčarja*, sin *Matevž*, je bil rojen 16. IX. 1712; 18. VI. 1742 se je poročil z *Nežo Lukančič*, ki mu je rodila na Četeni ravani št. 1 pet otrok; tu je *Matevž* 17. I. 1782 tudi umrl. Dne 24. II. 1716 je bil rojen *Matija*, ki je kot samec umrl na Četeni ravani št. 1 dne 17. I. 1782. Šesti otrok in peti sin po vrsti je bil 24. IV. 1719 rojeni *Filip*, ki se je 15. V. 1748 poročil z *Agato Rutar*, imel v zakonu z njo na Četeni ravani št. 7 osem otrok in umrl 25. I. 1784. Druga hči *Jera* se je *Andreju* in *Margareti* rodila 13. II. 1722, osmorojenec *Marko* je naslednji nosilec rodu, zadnji otrok tega zakona pa je bil 28. XI. 1726 rojeni *Andrej*, ki se je 1746 poročil z neko *Margareto*, imel z njo na Četeni ravani št. 5 deset otrok in umrl 4. III. 1770. Oče številne družine *Andrej Tavčar* je umrl na Četeni ravani dne 14. X. 1744.

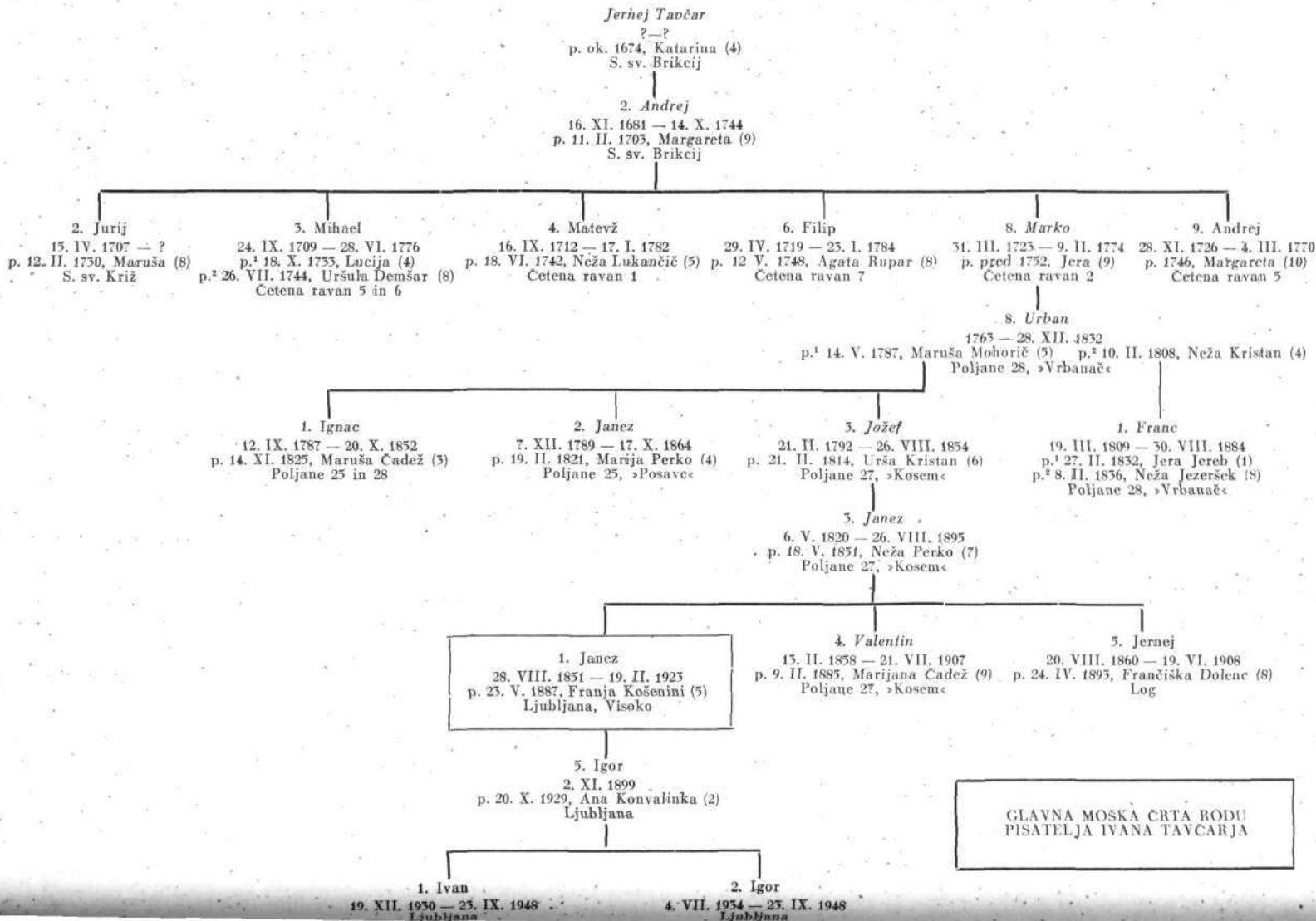
Oče pisateljevega pradedu *Marko Tavčar* je bil rojen torej kot osmi otrok in šesti sin iz zakona očeta *Andreja* in matere *Margarete* dne 31. III. 1725. Ker njegova poroka ni vpisana v poljanski poročni knjigi, se je moral pred letom 1732 poročiti v neki drugi fari. Žena *Jera* mu je rodila devet otrok. S svojo družino je živel na Četeni ravani št. 2, kjer je umrl 9. II. 1774. Kar štiri otroci so mu umrli v starosti pod 10 let: prva hči *Neža* (15. I. 1752—19. III. 1755), druga *Uršula* (30. IX. 1753—5. VI. 1762), četrti otrok in prvi sin *Janez* (27. III.—21. V. 1756) ter njemu sledeča *Maruša* (21. VIII.—17. II. 1758). Poleg njih izvirajo iz tega zakona še hčeri *Jera* (roj. 26. II. 1755) in *Maruša* (roj. 4. IX. 1762) ter sinovi *Primož* (rojen 6. VI. 1759), *Urban* kot nadaljevalec direktne linije rodu in *Jurij* (rojen 19. IV. 1770).

Praded pisatelja Ivana Tavčarja je bil osmi otrok in tretji sin *Marka* in *Jere Urban Tavčar*. Njegovega točnega rojstnega datuma ni mogoče ugotoviti, ker v krstni knjigi sploh ni vpisan, s podatki v poročni in mrliški knjigi pa se da rekonstruirati letnica 1765. V tem letu je namreč septembra meseca izbruhnil v Poljanah požar, ki je zajel cerkev, župnišče in polovico

vasi, zaradi česar ni od 18. septembra do 7. oktobra v krstni knjigi nobenega vpisa. Urban je torej moral biti rojen v drugi polovici septembra ali v začetku oktobra 1763. Z njim je krenil rod s Četene ravani pod sosesko sv. Martina v Poljane. Tu se je Urban po smrti svojega očeta kot gostač na št. 12 v Prodovski bajti dne 14. V. 1787 poročil s svojo prvo ženo Marušo Mohorič in krstil 12. IX. 1787 prvega otroka *I g n a c a*. Ta se je 14. XI. 1825 poročil z Marijo Čadež, imel z njo tri otroke, živel nekaj časa na št. 25 pri Posavcih, nekaj časa na št. 28 pri Vrbanačih in 20. X. 1852 umrl. Kmalu po rojstvu svojega prvega otroka se je Urbanova družina preselila na Grič v hišo št. 28, ki po njem še danes nosi domače ime »Pri Vrbanaču«. Tu so se rodili še ostali štirje otroci iz tega zakona: sin *J a n e z* (7. XII. 1789—17. X. 1864), ki se je 19. II. 1821 poročil z Marijo Perko, imel z njo štiri otroke in bil kot gospodar v Poljanah na št. 25 prvi iz veje Tavčarjev-Posavcev, tretji otrok *J o ž e f*, ki je bil hkrati prvi Tavčar-Kosem, ter hčeri *M i c a* (26. VI. 1794) in *A n a* (12. 4.—28. X. 1798). Po smrti prve žene se je dne 10. II. 1808 Urban Tavčar, star 45 let, vnovič poročil s 25 let staro Nežo Kristan iz Gorenje vasi. Iz drugega zakona izvirajo štirje otroci. Prvorojenec *F r a n c*, rojen 19. III. 1809, ki je ostal gospodar na Vrbanačevini, se je enako kot oče tudi dvakrat poročil. Prvič 27. II. 1823 z Jero Jereb, ki mu je rodila enega, in drugič 8. II. 1836 z Nežo Jezeršek, ki mu je rodila osem otrok. Umrli je 30. VIII. 1884. Drugi otrok v Urbanovem drugem zakonu je bil *A n t o n*, ki je kmalu umrl (12. I. 1813—5. VII. 1814), tretja je bila hči *A n a*, rojena 16. X. 1814, zadnji pa sin *U r b a n* (12. V. 1819—10. IV. 1853), ki je živel na Logu. Dne 28. XII. 1852 je smrt pretrgala pestro in dolgo življenjsko nit pisateljevega pradedu Urbana.

Pisatelj ded je bil *J o ž e f T a v č a r*, prvi Tavčar z domačim imenom Kosem, ki je bil rojen 21. II. 1792 v Poljanah št. 28 kot tretjerojenec in tretji sin v prvem zakonu očeta Urbana z Marušo Mohorič. Že ob poroki 25-letnega Jožefa s 27-letno Uršulo Kristan iz Gorenje vasi, štiri leta mlajšo sestro svoje mačehe, dne 21. II. 1814, je kot njegovo bivališče vpisana hišna št. 27. To je sosednja hiša Vrbanačevih z domačim imenom »Pri Kosmu«, ki jo je podjetni oče Urban pridobil za svojega sina in ki je edina izmed posesti poljanskih Tavčarjev ostala v rokah rodu, medtem ko sta Vrbanačeva in Posavčeva prešli v tuje roke. Jožefu in Uršuli se je rodilo šest otrok. Prvorojenec *I g n a c* je umrl teden dni po rojstvu (5.—12. XI. 1815); sledila mu je hči *M a r i j a*, ki je bila rojena 29. III. 1817; tretji je bil pisatelj oče *J a n e z*; četrti otrok *I g n a c* je umrl že sedmi dan svojega življenja (20.—27. V. 1823); zadnja pa sta bila dvojčka *I g n a c* in *A n t o n*, ki sta bila rojena 1. I. 1827 in umrla kot duhovnika 18. X. 1888 oziroma 23. X. 1885. Družinski oče Jožef Tavčar pa je končal svojo življenjsko pot 26. VIII. 1854.

Tretji otrok in drugi sin Jožefa in Uršule, dne 6. V. 1820 v Poljanah št. 27 pri Kosmu rojeni *J a n e z T a v č a r*, je bil oče pisatelja Ivana Tavčarja. Dvajset let staremu mu je oče Jožef 4. XI. 1840 prepisal svoje posestvo in si pri tem izgovoril zase in za svojo ženo dosmrtno pravico bivanja v zidnici, kot, preužitek z nekaterimi priboljški in pravico rubežnja za izplačilo predaje posestva v znesku 260 goldinarjev.³⁰ Po enajstih letih gospodarjenja se je bajtar Janez Tavčar, takrat dopustnik 17. Linien-Infanterie-Regimenta »Princ Hohenlohe« iz Langenburga, z dovoljenjem svoje komande in poljanske srenje, star 31 let, dne 18. V. 1851 poročil z 29-letno Nežo Perko iz Poljan št. 7. Dobro tri mesece po poroki se jima je rodil 28. VIII. 1851 sin prvo-

rojenc, ki so ga krstili za Janeza — poznejši slovenski pisatelj dr. Ivan Tavčar. Za njim sta dobila še šest otrok. Dne 16. IX. 1853 hčer Mico, ki je živel na Raki na Dolenjskem pri stricu župniku Antonu Tavčarju, se tu prvič poročila 9. II. 1874 z Alojzom Vehovcem, drugič 1. I. 1894 z Janezom Varškom in umrla 9. II. 1922. Tretjerojena hči Špela je umrla v rani mladosti (7. XI. 1855—5. 10. 1857). Kot četrta se je 15. II. 1858 rodil sin Valentin, ki je ostal gospodar na Kosmovini; iz dne 9. II. 1885 sklenjenega zakona z Marijano Čadež se mu je rodilo devet otrok; umrl je 21. VII. 1907. Peti otrok je bil sin Jernej, ki je bil rojen 20. VIII. 1860; 24. IV. 1895 se je poročil s Frančiško Dolenc, imel z njo kot posestnik in gostilničar na Logu osem otrok in umrl 19. VI. 1908. Sledila mu je 3. VI. 1863 sestra Marijana, ki se je 27. X. 1889 poročila z Ljubljancanom Antonom Zorcem in umrla 17. IV. 1906. Zadnji otrok je bila dne 14. IV. 1866 rojena hči Katra, ki se je 6. II. 1889 poročila na Raki z Alojzom Tomažinom in umrla 14. III. 1950. Pisateljev oče Janez je umrl 26. VIII. 1895, mati Neža pa 21. XI. 1907.

Pisatelj dr. Ivan Tavčar se je rodil torej 28. VIII. 1851 očetu Janezu in materi Neži kot član sedme generacije rodu, ki je sledila svojemu prvemu znanemu predniku Jerneju Tavčaju iz druge polovice 17. stoletja. Krstna hotra Kosmovemu prvorojencu sta bila Anton Tavčar-Posavec in Lenka Demšar-Kupčevka, oba soseda kajžarja, krstil ga je tedanji poljanski kaplan Janez Šust. Kot advokat, slovenski pisatelj, politik in gospodarstvenik je živel in deloval največ v Ljubljani. Dne 25. V. 1887 se je poročil s Franjo Košenini in imel v zakonu z njo pet otrok: dne 14. IX. 1888 rojenega sina Ivana, ki se je 7. I. 1927 poročil z Nastjo Ljubinovo in živi v Ljubljani; drugi sin Fran je bil rojen 8. II. 1890 in je umrl v Ameriki 26. I. 1952; dne 1. IV. 1891 rojena hči Josipina se je 10. VII. 1914 poročila z Vladimирjem Arkom iz Zagreba; četrta otrok Ante se je rodil 24. IV. 1896, se 18. V. 1926 poročil z Vido Zenar in živi v Ljubljani; zadnji je bil v Ljubljani živeči sin Igor, ki se je rodil 2. XI. 1899 in imel kot edini med pisateljevimi sinovi v dne 20. X. 1929 sklenjenem zakonu z Ano Konvalinko dva otroka: Ivana, rojen 19. XII. 1930, in Igorja, rojen 4. VII. 1934, ki sta tragično umrla dne 23. IX. 1948.³¹

S tem prikazom razvoja rodu pisatelja Ivana Tavčarja odpade tudi bajka, da bi bili Tavčarji nasledniki rodu nemških plemičev Cosemus de Freudenberg.³² Domače ime »Pri Kosmu« izvira najbrž od nekih plemičev Kossenov, ki so prebivali v Poljanah še predno so se sem naselili Tavčarji iz Četene ravani.³³ Poljanski plemiči Kosseni so bili morda sorodniki protipisarja in svetovalca freisinškega škofa Ivana Jakoba Kosa pl. Kossen³⁴ in morali imeti v svoji posesti tudi hišo v Poljanah št. 27, ki so si jo pozneje pridobili Tavčarji in z njo vred prevzeli tudi hišno domače ime Kosem.³⁵

DOM IN PRVO ŠOLANJE V POLJANAH

Tavčarjeva rojstna vas Poljane leži nekako na pol poti iz Škofje Loke do Žirov in je središče srednje Poljanske doline. Iz Loke prihajajočemu popotniku se odpre prvi pogled na vas v Kotu, potem ko je cesta naredila oster ovinek na enem najožjih mest v dolini in se od Podpečí usmerila proti vasi. Tu se dolina močno razširi, po sredi pa jo reže Poljanščica. Tla so naplavinska, ponekod težka ilovnata, drugje apnena, vas pa se, kot

večina v tej dolini ležečih, umika pod bregove, da bi se izognila poplavam, ki sicer v daljših časovnih presledkih nastopajo v velikem obsegu. Ob reki se razprostirajo travniki, medtem ko so njive položene v terasah nad cesto — tam nekje so Dolge njive — in ob potoku Ločilnici, ki prihaja izpod Podvrha in skozi Volčo, reže Poljane na dva dela in se v bližini izteka v Poljanščico. Gručasto jedro vasi je tako zaradi tesnega prostora ob Ločilnici umaknjeno v breg na pobočji Griča na vzhodu in Tabora na zahodu. Ob cesti, ki v jugozahodni smeri primerno odmaknjena sledi toku reke, pada Tabor v strmi breg imenovan Pod skalo, proti severozahodu pa se nadaljuje v Široke laze. Onstran potoka stoječi Grič, ki je kot njegov sosed Tabor posejan ob svojem vznožju z vaškimi hišami, pa polagoma vzpenja svoje z mešanimi in jelovimi gozdovi poraslo pobočje na severovzhod proti Gabrški gori kot njen oddaljeni odrastek. K vasi spadata tudi zaselka Predmost na drugi strani Županovega mostu preko Poljanščice in Hotovlja, ki leži ob obeh straneh nekoliko niže v reko izlivajočega se potoka Hotoveljščice, ki priteče iz južne smeri izpod Vinharij. Ob njegovem desnem bregu ga spremlja od jugozahoda spuščajoči se greben Bukovega vrha, ki se zaključí s Kucljem nad Hotovljo ter zapre v Kotu z onstran Poljanščice in ceste stoječo Podpečjo vhod v vas. Vhod iz jugozahodne smeri ni tako ostro zaprt; tu si proti Dobju in Gorenji vasi na obeh straneh ceste in reke stojita nasproti široki pobočji Brd in Vinharskega boršta. Poljane same so zelo staro naselje. Prvič se omenjajo že l. 1160, od l. 1291 dalje pa so bile sedež poljanskega županstva. Nekako ob istem času, l. 1296, je bil iz prvotne podružnice starološke prafare ustanovljen vikariat, ki je od l. 1417 posloval kot samostojna župnija. Politična in cerkvena uprava Poljan in vse okolice je spadala do l. 1893 pod patronat brižinske škofije in njenih namestnikov v Škofji Loki.³⁶

V pisateljevih mladih letih je vas poleg nekaj hiš, ki so bile posejane vzdolž ceste, ki vodi iz Loke v Žiri, v glavnem zavzemala na dveh straneh s pobočji Griča in Tabora zaprto kotlinico ob izlivu potoka Ločilnice v Poljanščico.³⁷ Razen dveh, treh večjih posestnikov so bila vsa posestva večinoma v lasti bajtarjev in malih kmetov, ki so se poleg kmetovanja pečali tudi z različnimi obrtni. Tu je bilo veliko župnišče s tremi duhovniki in šola z enim učiteljem.³⁸ Med najbolj premožne posestnike so v tem času šteli Čúdeta, čigar hiša z gostilno je slovela za najbogatejšo v vsej dolini,³⁹ Vidmarjevo, ki je edini v vasi premogel konje,⁴⁰ in farovško posestvo, med katerima je obstojala nekakšna tekma, na katerem izmed obeh se več pridela in katero je bolj plodonosno,⁴¹ ter županovo hišo v Predmostu, ki je bila ena najtrdnjših kmečkih hiš v Poljanah.⁴² Vsi Kosmovi sosede na Griču, Ramovš, Vrbanac in Kupec⁴³ pa so bili razen imovitejšega Posaveca⁴⁴ z njim vred mali kmetje in bajtarji.

Kosmovo posestvo je v katastrski občini Dobje, kamor so spadale Poljane, obsegalo nekaj gozda, dve njivi, travnik in hišo s sadovnjakom, v katastrski občini Podobeno pa še nekaj gozda, njivo in pašnik.⁴⁵ Veljalo je za tretjinarsko (Drittelhube),⁴⁵ on sam pa za kajzarja košanca.⁴⁶ Zelo preprosta kmečka hiša je bila krita s slamo, imela mala okna z rdečimi črtami okrog njih in obsegala tri prostore z lesenimi stropi. Do veže so vodile na zunanji strani hiše visoke stopnice; ta je bila kamnita in je služila tudi kot kuhinja. Na levo iz veže so bila vrata v obokano zidanico, kaščo imenovano, z dvema malima zamreženima oknom, na desno iz veže

je bila dokaj prostorna kmečka hiša z veliko lončeno pečjo, iz hiše na levo pa je bila že napol v zemlji kamra z zamreženimi okni, ki je služila za spalnico. Leva stran poslopja je bila lesena s hlevom in skednjem nad njim. Okrog hiše je bil v bregu zasajen sadni vrt z visokima mogočnima hruškama »répnico« in »prisédovko« pred hišo, ki sta vesili svoje košate veje na njeno streho. Po hribu nad hišo pa se je razprostiral gozd z mogočnimi hrasti in kostanji.⁴⁷

ROJSTNA HIŠA PISATELJA IVANA TAVČARJA V POLJANAH.

Reprodukcija oljnate slike A. Zupana, ki jo hrani loški muzej, kaže podobo hiše iz pisateljevih mladih let.

Foto Oblak

Pisateljev oče Janez je bil močan, plečat stari vojščak Radeckega, pod katerim je služil na Laškem in rad s ponosom pripovedoval o svojih dogodivščinah iz avstrijsko-italijanske vojne. Običajno je nosil irharice in bil za vsa dela pripraven, dobrodušen pa, če treba, tudi piker možak, ki je slastno prebiral tedanje časopise, pozimi pa izdeloval posebne vrste pip. Na stara leta je imel menda navado, da je svojim odraslim otrokom rad samozavestno zatrjeval: »Pri Kosmovih je zraslo vse iz moje moči... vse iz moje!« Mati Neža je bila ženica srednje postave, drobna in delovna pa zelo pobožna gospodinja, ki je rada ob nedeljah posedala v cerkvi in si silno želela, da bi njen sin Janez postal duhovnik.⁴⁸ Izmed drugih sorodnikov sta najvažnejša strica dvojčka Ignac in Anton, ki sta bila l. 1874 posvečena za duhovnika.⁴⁹ Stric Ignac je bil duhovnik Jeranovega kova, dokaj praktične in celo skopuške narave ter namenil in vzgajal svojega nečaka za duhovniški stan. V nasprotje od svojega brata pa je bil stric Anton pristen podeželski župnik, gospodarstven in dobrodušen mož, ki je poleg domačnosti in priljudnosti imel veliko smisla tudi za umetnost ter za vse lepo in blago.⁵⁰ Oba sta pozneje pomagala mlademu Tavčarju pri šolanju.

Spomladi l. 1860, star osem let in pol, je mladi Tavčar vstopil v prvi razred trivialke v Poljanah. Šola, ki je bila ustanovljena l. 1785,⁵¹ je imela svoje prostore v nekdanji, tedaj že opuščeni poljanski usnjarni »Pri Primožu« onstran Ločilnice in nasproti cerkve v hiši št. 10.⁵² Bila je kot več ali manj vse tedanje farne šole nekako »jezikoznansko semenišče«, kjer so kmečkim otrokom poleg male mere praktičnih nauk vbijali v glave predvsem verouk in nemščino. Ker učitelji niso imeli učnih pripomočkov, zlasti slovenskih ne, so si pomagali z različnimi nemškimi časopisi in knjigami, pri čemer pa je zlasti trpel pouk narodnega jezika. Zaradi tega so se prav v tem času dvigali v javnosti vse pogosteje glasovi in nasveti, kako izboljšati ljudsko šolstvo, želje po slovenskih učnih knjigah ter zahteve, naj bi se ljudske šole osnovale na čisto maternem jeziku. Učni jezik v farnih šolah po vaseh in v glavnih šolah v mestih naj bi bil samo slovenski, nemščina pa naj bi se poučevala kot posebni predmet in sicer v vaških šolah le po želji posameznega učenca, v mestih pa samo v tretjem in četrtem razredu.⁵³

Seveda je bil potujčevalni vpliv, zlasti na podeželju, v največji meri odvisen predvsem od učitelja samega. Toda večina učiteljev, ki so delali med kmečkim ljudstvom, se je skrbno poprijela slovenščine in se strokovno izpopolnjevala.⁵⁴ Lepo sliko nacionalne zavesti tedanjega poljanskega učitelja Franceta Breznika kaže edini ohranjeni dokument o preteklosti trivialke v Poljanah šolska zlata knjiga,⁵⁵ kjer so vsi vpisi izvedeni dosledno v slovenskem jeziku. To nas vodi do zaključka, da poljanska trivialka v narodnostnem pogledu ni bila med najslabšimi na Kranjskem, temveč v vrsti resnično narodnih učilnic. Razmeroma veliko število poljanskih dijakov, ki jih zasledimo v teh in poznejših letih po raznih srednjih in višjih šolah in ki so bili večinoma vedno med najboljšimi učenci pa nas prepričuje, da je bilo tudi podajanje predpisane učne snovi kvalitetno in na zahtevani višini. Učitelja Franceta Breznika, ki je bil doma pri Sv. Ani v Slovenskih goricah (roj. 2. XII. 1814) in po dovršenem pripravniškem tečaju v Ljubljani (1832—1833) služboval najprej v Cerknici (1836—1842) in nato v Dobu (1842—1846), so njegovi predstojniki ocenili kot pridnega moža, ki ima dobro srce in dobro voljo. Za učitelja v Poljanah je bil imenovan z odločbo dne 15. X. 1846 in tu služboval 28 let. Pozneje je učiteljeval še v Olševku in bil 1879 premeščen na Trstenik, kjer je bil l. 1880 upokojen. Umrli je v Kranju 21. I. 1904.⁵⁶

Mladi Tavčar je obiskoval poljansko trivialko samo eno leto. Toda takoj prvo leto svojega šolanja je že v prvem razredu pokazal, da je nadarjen otrok. Ob zaključku šolskega leta, ki je potekalo preko leta 1860, je bil dne 5. septembra vpisan v zlato knjigo kot drugi med štirimi obdarovanci in desetimi najboljšimi učenci. Darila so prejeli: Tavčar Jera, Tavčar Janez-Kosmov, Rutar Marijana in Čadež Mica. Pohvaljeni pa so bili: Demšar Tone, Ušeničnik Jožef, Rešek Neža, Dolinar Ivana, Šubic Andrej in Kržišnik Ana.⁵⁷ Vsi ti in njihovi součenci Jera Dolenc, Mica Debelak, Rozalija Šubic, Lovre Guzelj, Matevž Vehar, Janez Tavčar in Polona Ferlan so v spominski zvezek svoje šole pod učiteljevim vodstvom z vzorno lepopisno pisavo vpisali naslednji nauk, ki je hkrati prvi znani tekst, ki ga je pisatelj Ivan Tavčar zapisal takole:⁵⁷

Lakomnost je železna suknja, ktera se izseči ne da, in s starostjo raste. Več ko lakomnik ima, več poželjuje, njegovo srce je terdo ko kamen; gnada božja ga ne omehči. Razbojnika na smertni postelji poboljšaš, lakomnika pa ne.

V Poljanah 31. avgusta 1860.

Janez Tavčar

Dober šolski uspeh, ki je rodil prigovarjanje učitelja Breznika⁵⁸ in obeh stricev duhovnikov Antona in Ignaca, ki sta verjetno že tedaj obljubila pomagati mlademu Tavčarju pri šolanju,⁵⁹ je privedel do odločitve, da pošljejo fanta v izpopolnitev v mestno osnovno šolo, kjer bi pridobil boljše temeljno znanje za nadaljnje šolanje. Cilj in želje predvsem pobožne matere in obeh stricev duhovnikov so že v tem času verjetno bile, da bi po njunem vzgledu in po običaju večine dotedanjih poljanskih študentov tudi on vstopil v duhovniški stan, za katerega je delal prvo prakso kot ministrant v Poljanah.⁶⁰ In res srečamo Ivana Tavčarja v nastopajočem šolskem letu 1860/61 med učenci glavne vzorne osnovne šole v Ljubljani.⁶¹

OPOMBE

- ¹ LZ 1897, 50, 1898, 119, 1900, 50, 1905, 55; SN 1902/05, 26, 62; Prijatelj, TZS I, 452.
- ² DS 1897, 187-9, LZ 1897, 50, Ska 1897, št. 3, 4, SN 1897, št. 18, 20; DS 1898, 158-9, LZ 1898, 119, 576, Ska 1898, 43-4; LZ 1899, 57-8; DS 1900, 61, LZ 1900, 48-50; DS 1903, 52-3, LZ 1903, 55.
- ³ DS 1935, 533-5, LZ 1935, 303-5; DS 1930, 324-5; DS 1927, 51, DS 1926, 59; DS 1921, 57; LZ 1921, 757-8.
- ⁴ DS 1921, 204-6, S 1921, št. 195; SN 1921, št. 192 (Tavčarjeva številka), Zk 1921, 231-2.
- ⁵ J 1923, št. 42, 45; Jadranka III (1923), 48; Ljud. dnevnik 1923, št. 16; Lovec X, 53-4; LZ 1923, 129; ND 1923, št. 22-24; S 1923, št. 42, 45; SMI 1923, 72-6, 78-80; SN 1923, št. 41-48; Straža 1923, št. 21; Tabor 1923, št. 278; UT 1923, št. 8; Zk 1923, 82-6.
- ⁶ LZ 1921, 449.
- ⁷ LZ 1923, 129.
- ⁸ LZ 1923, 192, 720.
- ⁹ Naši realisti pa realizem, RK 1890, 257-65, 362-85; Realizem in naturalizem, RK 1891, 112-21.
- ¹⁰ Emil Leon, SN 1923, št. 41.
- ¹¹ Tavčar Ivan: Zbrani spisi. Zvezek VI-I. Uredil Ivan Prijatelj. v Lj. 1921-1935. Citiram: Prijatelj, TZS I-VI.
- ¹² Cankar Izidor, Obiski. (V Lj. 1920.) Str. 139-50.
- ¹³ Tavčar Ivan: Med gorami. Sike iz Loškega pogorja. (Priredila Marja Boršnik.) Lj. 1947. (Klasje 1.) — Tavčar Ivan: 4000. [Prireditelj Božidar Borko.] (Ilustriral Maksim Sedej.) Lj. 1948. — Tavčar Ivan: Visoška kronika. (Priredila Marija Jamar.) Lj. 1948. (Klasje 16-17.) — Tavčar Ivan: Cvetje v jeseni. (Priredila Marja Boršnik.) Lj. 1950. (Klasje 22.) — Tavčar Ivan: Dvoje povesti. V Zali. Kuzovci. ([Pogovor] Zvijeljenje in delo Ivana Tavčarja [in] Opombe [napisal] Alfonz Gspan.) Lj. 1951. — Tavčar Ivan: Zbrano delo. I-III. knjiga. (Uredila in z opombami opremila Marja Boršnik.) Lj. 1951-1953. (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev.) Citiram: Boršnik. TZD I-III.
- ¹⁴ Beseda 1951, 464; MIR 1948/49, 356-9; Naši razgledi 1952, št. 13; NO 1949, 375-7, 1952, 483-4; SPor 1948, št. 274, 1949, št. 14; VMb 1952, št. 5.
- ¹⁵ DEn 1951, št. 35; Gorenjski glas 1951, št. 34; IstrT 1951, št. 35; LD 1951, št. 48, 54; LdP 1951, št. 160; NO 1951, 692-3; Obzornik 1951, 453-7; PDk 1951, št. 201 (1889); Soča 1951, št. 214, 228, 229; SPor 1951, št. 160, 200, 201; Tovariš 1951, 363-4, 370-1; VMb 1951, št. 202.
- ¹⁶ Sestavek je nekoliko dopolnilen odlomek osnutka diplomskega dela Mlada leta Ivana Tavčarja in vstop v slovensko literaturo, ki sem ga v šolskem letu 1949/50 predložil v slavističnem seminarju ljubljanske univerze.
- ¹⁷ Uporabljene so predvsem cerkvene matice, od ostalega arhivalnega gradiva pa oni dokumenti, ki so jih objavili dr. Franc Kos, dr. Rudolf Andrejka, Anton Koblar in dr. Pavle Blaznik v spodaj citiranih razpravah.
- ¹⁸ Kos, Zgodovinski paberki iz loškega okraja, IMD 1892, 19.
- ¹⁹ Blaznik, Kolonizacija Selske doline, str. 113.
- ²⁰ Andrejka, Doneski k postanku in razvitku rodbinskih imen v Selski dolini, IMD 1939, 326.
- ²¹ Blaznik, Kolonizacija Poljanske doline, str. 40 in sl.
- ²² Matične knjige župnije Poljane so v celoti ohranjene. Krstna knjiga pričanja s 30. VI. 1656, poročna in mrliška z letom 1689. Najstarejše hrani Skofjijski arhiv v Ljubljani, poznejše župni urad v Poljanah, knjige od leta 1855 dalje so na Matičnem uradu v Gorenji vasi, njih prepisi pa v Skofjijskem arhivu v Ljubljani. Kjer pri nadaljnjih navajanjih krstnih poročnih in smrtnih datumov ne navajam posebej vira, je podatek vzet iz poljanskih matičnih knjig.
- ²³ V prvo poljansko krstno knjigo so vpisovali naslednji tu službujoči duhovniki: Lavrencij Juvančič in Jurij Mayerhoffer od leta 1660, Klement Justinčič od leta 1661, Jurij Režen od leta 1665 in Janez Kuralt od leta 1674.
- ²⁴ Blaznik, Kolonizacija Selske doline, str. 93, 113.
- ²⁵ Dolenc, Kaj pomeni beseda Tavčar?, Č 1929/30, 423-4.
- ²⁶ Koblar, Drobntince iz furlanskih arhivov, IMD 1892, 32, 34.
- ²⁷ Blaznik, Kolonizacija Selske doline, str. 84-90.
- ²⁸ Zupanič, Antropološki očet Ivana Tavčarja, LZ 1925, 665.

- ¹⁹ Blaznik, Kolonizacija Selske doline, str. 85.
- ²⁰ Hauptbuch des k. k. Bezirksgerichtes Lack über nicht landtäfliche Liegenschaften in der Katastralgemeinde Dobje, str. 102, 103. Hrani okrajno sodišče v Skofji Loki.
- ²¹ Podatke za zadnje tri generacije sem poleg navedenih poljanskih matičnih knjig črpal še iz matic župnega urada sv. Nikolaja v Ljubljani in iz sporočil živečih članov rodu.
- ²² Prim.: Perko, Luteranstvo v spisih dr. Ivana Tavčarja, J 1934, št. 113; Prijatelj, TZS III, 435.
- ²³ Primerjaj vpise v poljanski krstni knjigi dne 1. IX. 1678, 15. XII. 1695, 14. VI. 1701, 20. XII. 1735, 15. III. 1735, 26. XI. 1736, vpisa v mrliški knjigi dne 22. VII. 1691 in 3. II. 1708 ter Ludwig Schviz von Schvizhofen, Der Adel in der Matriken des Herzogthums Krain, str. 285 za rojstva med leti 1739—1750.
- ²⁴ Kos, Zgodovinski paberki iz loškega okraja, IMK 1892, 2, 6; Prijatelj, TZS III, 435.
- ²⁵ Prvi njen lastnik in hkrati prvi Tavčar-Kosem je bil pisatelj ded Jožef Tavčar. Če bi Tavčarji prinesli domače ime »Kosem« že s seboj, ko so se nasehli v Poljanah, bi nosila to ime hiša št. 28, ki je bila prva posestna lastnina v Poljane priseljenih Tavčarjev. Vendar se pravi pri tej hiši po Urbau Tavčarju, ki je bil prvi Tavčar v Poljanah, po domače »Pri Vrbanacu«.
- ²⁶ Pri opisu so poleg študija na terenu upoštevani podatki iz Krajevnega leksikona Dravske banovine, str. 576-7.
- ²⁷ Prijatelj, TZS I, 489; Boršnik, TZD I, priloga.
- ²⁸ Prijatelj, TZS I, 489.
- ²⁹ Perko, Luteranstvo v spisih dr. Ivana Tavčarja, J 1934, št. 113.
- ³⁰ Prijatelj, TZS I, 472, 502.
- ³¹ Perko, Moje pripombe k Tavčarjevim spisom, J 1932, št. 193.
- ³² Prijatelj, TZS III, 428.
- ³³ Boršnik, TZD I, priloga.
- ³⁴ Prijatelj, TZS VI, 401.
- ³⁵ Gl. opomba 50, str. 101.
- ³⁶ Perko, Dr. Ivana Tavčarja rojstni dom in roditelji, SN 1921, št. 192.
- ³⁷ Prim.: opomba 46; Tavčar Ivan, Margareta, TZS I, 158; Tavčar Ivan, In vendar, TZS II, 6-7; Tavčar Ivan, Meine Schwester Elisa, Laibacher Tagblatt 1868, št. 113; Prijatelj, TZS I, 488.
- ³⁸ Prim.: opomba 46; Tavčar Ivan, Ivan Slavelj, TZS I, 170; Prijatelj, TZS I, 472, 488-90, III, 429, IV, 489.
- ³⁹ Sematizem ljubljanske škofije.
- ⁴⁰ Tavčar Ivan, Povest v kleti, TZS I, 37; Tavčar Ivan, In vendar, TZS II, 131; Prijatelj, TZS II, 477; Perko, K Tavčarjevi noveli »In vendar«, SN 1950, št. 21
- ⁴¹ Krajevni leksikon Dravske banovine, str. 577.
- ⁴² Prijatelj, TZS I, 491; Boršnik TZS I, priloga.
- ⁴³ Sekolovski, Narodne učilnice, kako so bile, in kako bi naj bile, N 1860, 236; Janković, O nižjih šolah, N 1860, 318; Šolski naš program za Slovence glede ljudskih in srednjih šol, N 1861, 368.
- ⁴⁴ Janković, o. c.
- ⁴⁵ Ehrenbuch der Trivialschule Pölland, Errichtet im Jahre 1840. Hrani jo Muzej v Skofji Loki, ves ostali arhiv osnovne šole v Poljanah so Nemci ob okupaciji leta 1941 požgali.
- ⁴⁶ Josip Novak, Učitelji in učiteljice na bivšem Kranjskem pred 1869. Rokopis v NUK v Ljubljani.
- ⁴⁷ Probeschriften der Schüler und Schülerinnen der Trivialschule zu Pölland im Jahre 1860. Zvezek se je ohranil med delom Tavčarjeve zapuščine, ki je shranjena v Muzeju v Skofji Loki.
- ⁴⁸ Prim.: Tavčar Ivan, Ivan Slavelj, VI. in VII. poglavje.
- ⁴⁹ Stric Ignac Tavčar je podpiral pisatelja, ko je bil v Ljubljani v osnovni šoli in prva tri leta v gimnaziji, stric Anton Tavčar pa mu je bil naklonjen vseskozi do konca univerzitetnega študija.
- ⁵⁰ Prijatelj, TZS I, 476, 498; opomba 41.
- ⁵¹ Classification der Schüler an der k. k. Muster-Hauptschule in Laibach nach geendigtem zweiten Semester 1861, str. 7.